

Kovács Sándor (közlő)¹

Szent-Iványi Sándor levele Mikó Imrének²

Kedves Imrus!

Nagy sajnálattal vettük tudomásul, hogy ez alkalommal nem lesz szerencsénk Hozzád. A *pluralis majestatis* vonatkozik mindazon barátaidra, akik ma is szeretettel emlékeznek utóbbi látogatásodra s akiknek, valamint a világ-békéjének is nagy szolgálatot tehettél volna. Röviden az a helyzet, hogy olyan hírek keringenek errefelé, amelyek nem viszik előre a népek közötti megbékélés ügyét. Volt néhány kézzelfogható információ is, ami nem szolgálta az ügyet. A kézzelfoghatót, sajnos, itt ellenkező előjellel kell olvasnunk, amennyiben sem én, sem Püski nem kaptuk meg a Kriterion katalógusát. Ezt igen hiányoltuk, főképpen, mert kósza híreket látszott alátámasztani. Ezért lett volna szükséges, hogy te idejöhess és eloszlasd a már említett kósza híreket. Más ezt nem teheti meg. Téged ismernek. Benned bíznak.

A Kriterion hallgatása ártott, persze Püskinek is, de nem annyira, mint amennyire ártott volna a B. F. S. [Bölöni Farkas Sándor] Könyvklubnak. Püskinek most szép új üzlete van a második avenue-n, a 82. és 83. utcák között, tehát közel a Magyar Házhoz. Rengeteg könyve van, főképpen a Kultúrától, amely csaknem korlátlan hitellel segíti Püskit. Ha az elméletileg romániai magyar könyveket ke-

¹ Szent-Iványi Sándor Mikó Imréhez írt levelének közlését több szempontból is fontosnak tartottuk. 1911-ben Mikó Imre születésének centenáriumát ünnepeltük, és a Keresztény Magvető hasábjain is megemlékeztünk egyházunk főgondnokáról. Szent-Iványi Sándor centenáriuma 2002-ben volt, de néhány rövid ismeretterjesztő cikket leszámítva nem idéztük fel a neves egyházvezető és politikus alakját, nem értékeltük roppant sokrétű munkásságát. Tudatában vagyunk annak, hogy a közreadott levél nem pótolja a majd megírandó Szent-Iványi monográfiát, de úgy gondoljuk, hogy a „morzsák” értékes egyház- és művelődéstörténeti adalékkal egészítik ki ismereteinket.

² Keltezés: 1975. július 11. Lancaster, Massachusetts. Lelőhely: Bukarest, C.N.S.A.S. Direcția Arhiva Centrală, Mikó Imre-iratcsomó I 235727. vol. 2. 47–49.

reső kuncsaft bemegy Püskihez, s nem találja az erdélyi, illetve romániai magyar könyvet, amelyet keresett, annyiféle más új magyar könyvet talál, hogy valamelyiket biztosan megveszi. Püski tehát aránylag nem sokat veszít a Kriterion új katalógusának elmaradásával. A B.F.S. Könyvklub azonban a tagoknak nem ajánlhat Kultúra-könyveket, mert kizárólag csak romániai magyar könyvek terjesztésére lenne berendezve. Ha az új katalógus nem érkezik meg, a B.F.S. Könyvklub bajba kerülne. Gondolom, eléggé érthető a magyarázatom, bár kissé körülmenyes.

Én vagyok a legkézenfekvőbb szemléltetője ennek a problémának. Bementem Püskihez, hogy hátha, a régebbi összeköttetés révén, hozzá megérkezett az új Kriterion-katalógus. Minthogy ő sem kapta azt meg, amint már írtam, körülnéztem, s két Kultúra-könyvvel jöttem ki a boltból. Az egyik a Magyar Filozófia Története (ez a nagy kezdőbetűs írás az amerikai rendszer, tudom, míg a magyar helyesírás szerint ennek az első szót kellett volna nagy kezdőbetűvel írnom), a szerző nevére nem emlékszem, mert a kétkötetes művet Könyvtárunknak ajándékoztam, s így az New Yorkban van. Átfutottam, eléggé részletesen, a két kötetet, s abban sok romániai magyar filozófusról találtam ismertetések, így Tavaszgy Sándorról, Makkai Sándorról stb., de egy szó sincs benne Varga Béláról. Gondolom, mi eltúloztuk Varga Béla érdemeit ezen a téren.

A másik könyv Petőfi levelezése. Ezt is lent hagytam New Yorkban. Hatalmas kötetet. Még nem volt időm átnézni.

Krisztitől kaptam levelet nemrég. Nyugdíjba menetelem alkalmával írt s megjegyzi: „Olga achieved, with help from situation and events, what I was never able to do: bring her husband across the ocean for a creative life in America. Situation and events conspired against my almost-achieved objective of bringing Feri to Tennessee, where provision in a small hospital had been arranged by Arthur E. Morgan, with hope that he might recover and then return for further work in Erdélyi (sic). As you know, passage on a ship from Hamburg had been reserved – but he never got permission to leave the country.” (Olga elérte a helyzet és a történetek segítségével, amit én sohase tudtam elérni; kihozta magyar férjét az óceánon át, hogy teremtő életet éljen Amerikában. A körülmények és események összeesküdtek az én már csaknem megvalósított tervem ellen, hogy Ferit Tennessee államba hozzam, ahol, Arthur E. Morgan gondoskodása alapján, egy kis kórházban hely várta volna Ferit, abban a reményben, hogy felgyógyul és majd hazatér Erdélybe tovább dolgozni. Amint tudod, már hely volt biztosítva számára az egyik Hamburgból induló hajón, de (Feri) sose kapott engedélyt, hogy az országot elhagyja.)” Az „mint tudod” arra vonatkozik, hogy mind Morgannal, mind Cornishsal én is összeköttetésben voltam ebben az ügyben,

arra azonban már nem emlékeztem, hogy a jegy és a hely is már megvolt. Ilyen az emlékezet: feledhetetlen Jancsó Bélánk könyvét lapozgatva látom, hogy ő Ferinek tulajdonítja az unitárius ifjúsági mozgalom megszervezését. Igaz, hogy Béla, református lévén, közvetlenül nem kísérte figyelemmel az unitárius eseményeket. A valóság az, hogy Feri évekkel azután tért haza Berkeley-ből, bejárva a kerek világot, mint amikor mi, Ferencz Jóskával és Gyallay-Pap Zsigával, nemcsak megszerveztük az ifjúsági mozgalmat (pillanatnyilag nem emlékszem a pontos nevére), sőt, amikor Déván, 1929-ben előadtuk a Dávid Ferenc búcsúzása címen Gyallay-Pap Domokos-darabot, az ifjúsági egylet rendezésében, s ahol Te is ott voltál, Feri még akkor sem volt otthon. Hát ilyen csalékony az emlékezet.

Minthogy azonban Te Feriről életrajzot írsz, hadd mondjam el, hogy ez az Arthur E. Morgan eredetileg tanár volt, majd az Antioch Academy (egy kísérletező nevelőintézet) igazgatója, Franklin Delano Roosevelt elnöksége alatt a Tennessee Valley Authority (a Tennessee-völgy kormánybiztossága) háromtagú vezetőségének egyik tagjává nevezték ki. Ez az állami kezdeményezés hatalmas gátat emelt, s annak révén olcsó villanyossággal látta el a szegény vidéket. Akkor is, később is nagy harcok középpontjává lett ez az intézmény, mert adómentes lévén, a többi villanyos társaság „tisztességtelen verseny” címen állandóan támadta azt. Az elképzelés azonban szép volt, a szegény vidéknek olcsó áramot adni s ezzel sok ipari kezdeményezést lehetővé tenni. Morgan nagyon szerette Ferit is, Krisztit is, s amikor lehetett, támogatta őket otthon is. Ha már visszatértem ebbe a „never-never” időbe (magyarul így lehetne fordítani: ebben az egyszer volt, hol nem volt időbe), hadd mondjam el, hogy a Teológián négyen voltunk „elválaszthatatlan” barátok, Feri, Dobay Pista, Jancsy (Iván) Laci és én. Minthogy Feri egy évvel fölöttünk járt, a negyedik évben már csak hárman maradtunk, mert Ferit kiküldték „akadémitának” Angliába. Mi hárman továbbra is jó barátok maradtunk, Dobay Pista lett idősebb lányom keresztapja, s mikor halálát közeledni érezte (bronz betegsége volt), meghagyta, hogy én temessem el. Akkor már több éve lelkészkedtem, s a temetések nem voltak szokatlanok tapasztalataim között. Ennek ellenére, mikor felmentem a szószékbe s lenéztem Pista koporsójára, melyet pont a szószék alatt helyeztek el, egyszerre elfogott a meghatottság, a könnyek csak úgy patakozottak a szememből, s én csak álltam a szószékben, sokáig meg sem tudtam szólalni. Ilyen tapasztalatom nem volt, sem azelőtt, sem azóta. Ma sem tudom, miért voltam annyira meghatva, hiszen Pistának akkor már megváltás volt a halál, olyan sokat szenvedett, és mindnyájan tudtuk, hogy gyógyíthatatlan volt. Ilyen kevésbé ismerjük magunkat, annak elle-

nére, hogy a „gnóthi szeauton” volt a jelszavunk, mint ahogy az illik felvilágosult unitáriusokhoz.

Jancsy Lacihoz való viszonyom is hasonló misztikumban végződött. Amikor eljött az ideje, hogy Laci megkapta a filozófiai doktorátust (Budapesten) s már csak a formaságok voltak hátra, hozzám jött s megkérdezte, hogy megengedem-e, hogy ő Jancsy-ról Iván-ra változtassa a nevét. Nem tudom, emlékszel-e rá, hogy barátaim engem rendszeren Ivánkának vagy Ivánnak szólítottak. Ez a becenév annyira meghonosult, hogy pl. Luci még ma is Ivánkának szólít. Én azonban nagyon ellene voltam, hogy Laci szép s bizonyára régi, mert szokatlan Jancsy nevét megváltoztassa, s miért éppen Ivánra? „Az emberek azt hiszik majd, hogy muszka vagy”, mondtam Lacinak, s viccből Iván Ivánovicsnak kezdtem szólón-gatni.

Laci azonban nem hagyta magát, s mikor Pestről megküldte nekem kitűnő könyvét, mely doktori tézise is volt (Dávid Ferenc arca a szellemtörténeti lélektan tükrében), az ajánlásban humorosan célzott új nevére s a mi baráti viszonyunkra. A sors úgy hozta magával, hogy engem pont az ő állásába hívtak meg Pestre lelkésznek, halála után. Könyvét kevesen ismerik, főképp azért, mert a szellemtudományok divatja (Istennek hála) lejárt. Ettől függetlenül azonban a könyv kitűnő – a szellemtudományi lélektan typológiájától eltekintve.

Sokszor felteszem magamnak a sajnos teljesen teoretikus kérdést, hogy alakult volna az életünk s talán egyházunk jövője is, ha mi négyen életben maradunk. Nem kétséges, hogy előbb-utóbb ismét összekerültünk volna mind a négyen (mi hárman, Laci, Pista és én amúgy is közel maradtunk egymáshoz), s bár Feri mind a hármunktól elidegenült, biztosan éreztem, hogy Laci gyönyörű munkát végzett Pesten, egész csoport alakult ki mellette, s befolyását az egész egyházközség érezte. Józan Miklós mint vikárius mellette állt (s később mellett), csak Barabás és Csíki anyagiassága jelentett még akadályt. Ha tovább él, bizonyára ő lett volna Józan utóda; Dobay Pista (ő ugyan szerette magát Dobainak írni, de Irénke befolyása miatt később Dobay lett, emlékeztetve kicsit Jókai-Jókay-ra).

Irénke befolyása más téren is érezte magát, de ha beteg nem lesz, feltétlenül teológiai tanár lesz belőle, arról meg voltam győződve. Elismerem, hogy elfogult vagyok négyünk iránt, de ma is úgy látom, hogy négy olyan hasonlóképpen lelkes, nem anyagiás és tehetséges (ha szabad ezt magunkról elmondanom) egyházi ember kevés volt akkoriban, s nemcsak az unitáriusok között. Legfőképpen azonban tiszta lelkű emberek voltak a „négyek”. Nem voltak anyagiások, nem intrikáltak sem egymás, sem más ellen. Az a nevetséges, késhegyre menő harc a legkisebb előnyért, a legcsekélyebb haszonért, amit sok lelkészársunktól

láttunk, csak megerősítette elhatározásunkat, hogy mi másképpen fogunk élni. Amennyire meg tudom ítélni, ilyen anyagiakért vagy előnyökért folytatott intrikálást nem is lehet ráfogni egyikünkre sem – jogosan. Majd egyszer elmondom, hogy Feri hogy jelentette be nekem, hogy ellenem fordul, elveszi tőlem az ifjúsági egylet vezetését. Erre én azonnal lemondtam, nyilvánosan, mert nem akartam Feri ellen háborúskodni. Ezzel meg is szűnt az ifjúsági egylet, mint országos mozgalom.

Sokat foglalkoztat az unitarizmus jövője. Jól emlékszem beszélgetésünkre itt jártadkor, mikor Te említetted Dana Greeley beszédét, aki óvatosan felvetette a gondolatot Kolozsvárt: nem lehetne jó pár lépéssel tovább menni, mint Dávid Ferenc teológiája? Ez a kérdés, bár érthető, rossz helyről hangzott el. Dana unitárius egyházközségei (mármint az amerikai unitárius egyházközségek) úgy vesztítik híveiket, hogy az ember fél belépni valamelyik unitárius templomba – a nagy üresség miatt. Kivétel a Harringtonék temploma, de ők is éppen csak hogy tartják a lélekszámot. Azt is főként azért, mert Don felszólalt az unitárius túlzások ellen. Szóval, meddig lehet elmenni a reformokban, hogy a maradék tartalmát még hitnek, világnézetnek, ideológiának lehessen nevezni, s hogy akadjanak „hívek” az ilyen prédikációk meghallgatására? Bob West már harmadik éve nagy veszteségeket kénytelen jelenteni a hívek számában, amelyek százezrekre tehetőek, s a kb. száznolcvanezer uni-uni-ból (az uni-uni is új dolog, az unitáriusok és univerzalisták egyesülése után szeretik így nevezni a híveket) nem sok százeret lehet elveszíteni, hogy még számba vehető mozgalom maradjunk. Dana jóakarátú megjegyzése azonban azért is nagy kritikával kezelendő, mert mind az ő elnöksége alatt, mind Bob West alatt a központ olyan módszerekkel próbált figyelmet kelteni, s ezen a réven új követőket szerezni, amelyeknek csak az ismerete is rossz hírbe hozná az unitarizmust a legtöbb európai országban. Hosszú lejáratra itt is bekövetkezett a visszahatás, s ez okozza a nagy létszám veszteségeket. Isten őrizzen, hogy ilyen irányban próbáljon „fejlődni” az otthoni unitarizmus.

Nem térek most ki arra, hogy Dávid Ferenc teológiáját máig sem ismerjük.

Ettől függetlenül, ma Dávid Ferenc is más problémákkal foglalkoznék. Milyen más problémákkal? Mi hiányzik a Káténkból? Erre kaptam egészen váratlanul feleletet a Magyar Baráti Közösség múlt évi konferenciájától, mely felkért amolyan nem-hivatalos teológiai tanácsadónak. Az MBK (nem tévesztendő össze a Magyar Bajtársi Közösséggel, amely jobboldali alakulat) az Itt-Ott nevű, amerikai magyar nyelvű havi folyóirat szerkesztőiből és munkatársaiból tevődött össze. Kb. 14-en amerikai egyetemi tanárok, a többi egyetemi könyvtáros, miegyéb, mind intellektüel. Minthogy helyet adnak mind otthoni, mind itteni írók-

nak, a Magyar Ház baloldaliaknak nevezte őket. Csak néhány elvüket ismertem itt, de ha gondolod, elküldhetem az egészet. (Angolul megjelent az U. U. Christian c. folyóirat tavaszi számában.)

1. Az MBK szeretettel és tisztelettel tartja számon a magyar vallásos múltat, annak mind belső, mind külső megnyilatkozásaiban. Éppen ezért az MBK nem kíván semmiféle új dogmákat propagálni, s tagjaitól sem kíván semmiféle dogmatikai elkötelezést mint tagságuk feltételét. Az MBK mindössze a magyar múlt legszebb hagyományának, a szabadág, értelem és türelmesség gyakorlásának tiszteletét kéri tagjaitól s mindazoktól, akik az MBK életében részt vesznek.

2. Néhány általános elvet, amelyen állva az MBK létrejött, szükséges talán megemlítenünk. Mi mindannyian hiszünk Istenben, s úgy gondoljuk, hogy a vallás, lényegében véve, Isten megvallásában és szeretésében áll. Ugyancsak megegyezünk abban, hogy mind az egyéni, mind a társadalmi élet értelme csak Istenben és az Ő szeretetében található meg. Úgy látjuk, hogy mind a szerves, mind a szervetlen világ állandóan fejlődik és tökéletesedik – Isten akarataként. És hogy ennek megfelelően az egyén és a társadalom célja ezt a fejlődést és haladást előmozdítani. Az ember Istennek munkása és munkatársa, akire Isten egyre több felelősséget ruház. Ennek a felelősségnek a felismerése az az isteni kinyilatkoztatás, melyet Isten indít el, és az emberiség talál meg. Egy az Isten, de kinyilatkoztatásai változók, az egyén és közössége adottságai szerint. Ezért szükséges, hogy az ember ismerje meg magát – közösségéhez való viszonyában. Ennek viszont előfeltétele, hogy minél részletesebben megismerjük közösségünk történetét, belefoglalva a családtörténetet is. Az előálló társadalmi és természeti problémákra legtöbbször adott egyéni visszahatások és azoknak szükségszerű módosítása fontos része az MBK munkájának.

Az MBK a hitet és az erkölcsöt egymástól elválaszthatatlan emberi viselkedési formának tartja, egyik a másikból következik. Szükséges tehát, hogy először az egyéni, azután a családi s végül közösségünk szintjén ismerjük meg Isten akaratainak és örök törvényeinek alkalmazását.

Az MBK hisz abban, hogy életünk eszmei és gyakorlati megnyilatkozásainak következményei vannak, amelyek az utánunk jövő nemzedékek életére is hatással lesznek. Az MBK tehát vallja a halhatatlanságot közösségi, családi és egyéni vonatkozásokban. Éppen ezért az MBK minden tagja tudatában van annak, hogy felelős életéért, tetteiért és azokért az elvekért, amelyeket hirdet és amelyekért síkra száll.

Amint már említettük, az MBK szeretettel és tisztelettel tartja számon a magyar vallásos múltat: azoknak semmilyen szervezett formájával nem azonosítja magát teljesen. Az MBK azonban örömmel vallja be, hogy különösen a vértanú

Dávid Ferencnek és követőinek tartozik hálával, akik, mint a Magyar Unitárius Egyház alapítója és tagjai, négyszáz éven át – sokszor oktalan és kegyetlen üldözések között – ápták lényegében véve ugyanazokat a nemes gondolatokat, amelyeket az MBK is ápolni kíván.

Eddig a „hitvallás”. Hadd ismétljem: az MBK egyik tagja sem unitárius, maguktól jöttek rá, hogy az unitarizmus az a vallási forma, amelyre a jövőt építeni lehet. Jövőben majd többet erről is, másról is.

Nagyon remélem, hogy Puzi is egészséges már. Mi három hónapig költöztünk s fizikailag teljesen ki vagyunk merülve.

Ölel

Sándor